

Kritische of empirische intellectuelen?

Recensie van RENÉ GABRIËLS (2001) *Intellectuelen in Nederland. Publieke controversen over kernenergie, armoede en Rushdie*. Amsterdam, Boom.

Dit boek had een snellere recensie verdiend. Gewoon, omdat het een prachtig boek is dat iedereen zo snel mogelijk moet lezen. Maar het had ook sneller gerecenseerd moeten worden omdat het door de maatschappelijke ontwikkelingen van de afgelopen jaren enigszins gedateerd oogt. De controversen die Gabriëls analyseert (rondom kernenergie, armoede en Rushdie) hebben weliswaar een bredere en daarmee potentieel ook nog actuele strekking – als voorbeelden van vraagstukken van respectievelijk duurzaamheid, rechtvaardige verdeling en multiculturaliteit –, maar op een of andere manier sluit het boek maar moeizaam aan bij de heftige publieke debatten in Nederland aan het begin van de eenentwintigste eeuw. Daar kunnen het boek – als proefschrift verdedigd in 1999 – en de auteur overigens niets aan doen. De al te kalme polder van de jaren negentig leek om kritische geesten te vragen. Gabriëls' definitie van een intellectueel als iemand die in de openbaarheid een kritische interventie pleegt, is in die situatie te begrijpen. Wie echter zijn buik vol heeft van de opgewonden, ongefundeerde meningen-

machines die de afgelopen drie jaar de openbaarheid teisterden, koestert eerder een verlangen naar kalme, weloverwogen en bescheiden intellectuelen met respect voor de feiten dan naar kritische geesten die overal puinhopen ontwaren.

Gabriëls heeft een voorbeeldig empirisch-filosofisch boek geschreven. Hij vat zowel de theoretische discussies over de positie van intellectuelen in de afgelopen eeuw handzaam samen als dat hij zich een meester toont in het bespreken van de genoemde feitelijke controversen. Bovendien weet hij op ingenieuze wijze een aantal brandende filosofische vragen te koppelen aan de drie geanalyseerde kwesties.

De Brede Maatschappelijke Discussie over kernenergie geeft hem de gelegenheid democratietheorieën te bespreken, het verschil tussen risico's en gevaren uiteen te zetten, de verhouding tussen sociale bewegingen en intellectuelen uit de doeken te doen (met een helder onderscheid tussen de rol die intellectuelen spelen in oude dan wel nieuwe sociale bewegingen), te wijzen op de bijdrage van intellectuelen aan het genereren en reduceren van complexiteit, en ten

slotte kan hij ook het belang van ‘dingen’ behandelen door te wijzen op de verwevenheid tussen mensen en dingen bij kernenergie. Het armoededeбат grijpt hij aan om stil te staan bij de transformatie van wetenschappelijke kennis in het maatschappelijke en politieke debat. Aan de hand hiervan geeft hij een uiteenzetting over de verhouding tussen feiten en waarden, waarin hij mooi laat zien dat er niet alleen sterke en zwakke feiten zijn maar ook sterke en zwakke waarden. Bij de Rushdie-affaire toont hij dat onderscheid gemaakt kan worden tussen typen intellectuelen, o.a. specialistische intellectuelen (‘experts’) en de traditionele intellectuelen die zich beroepen op universele waarden. Hij stelt, op basis van een originele lezing van *De duivelsverzen*, de vraag of Rushdie niet bij uitstek iemand is die zowel oog heeft voor universele waarden als lokale bijzonderheden, een vorm van hybriditeit die de deelnemers in het debat over hem, curieus genoeg, vooral probeerden uit te bannen.

Gabriëls raakt dus aan veel debatten, heel veel debatten, maar weet de lezer knap bij de hand te houden. Daarbij zijn de empirische casus niet slechts voorbeelden van een al uitgewerkte stelling over wat een intellectueel is maar noodzakelijke analyses aangezien Gabriëls vooral geïnteresseerd is in de vraag wat intellectuelen doen. Hij gaat op zoek naar hun interventies en dus naar concrete debatten.

So far, so good. Alleen: hoe weet hij nu wiens interventies hij in de discussies moet analyseren? Kan hij, met andere woorden, wel om de vraag heen wie of wat intellectuelen zijn. Nee, Gabriëls

beweert in de loop van het boek zelfs heel stellige zaken over wat intellectuelen zijn. Zo is een intellectueel op pagina 37 ‘iemand die in het openbaar kritiek uitoefent op iets wat naar zijn mening veel mensen aangaat en bovendien controversieel is’. Op pagina 213 lezen we: ‘Iemand die een intellectuele rol vervult, stelt in de openbaarheid iets ter discussie. Zo iemand maakt van iets een kwestie, plaatst vraagtekens bij wat als vanzelfsprekend geldt.’

De intellectueel moet in zijn ogen dus altijd een van de *mainstream* afwijkende visie hebben. Maar wat betekent dat? Wie worden in de drie controversen nu wel of niet als intellectueel opgevoerd? Een woordvoerder als Lucas Reijnders van de Stichting Natuur en Milieu is volgens Gabriëls een intellectueel van de antikernenergiebeweging. Maar opvallend genoeg vervullen degenen die namens de atoomindustrie de *mainstream*-opinie vertolken bij hem ook een intellectuele rol (127) en wel als expert, of preciezer nog: als kritische expert. Want volgens Gabriëls is niet iedere expert een intellectueel: ‘Een expert vervult een intellectuele rol wanneer hij zijn expertise onder zijn eigen naam in de openbaarheid inzet om kritiek uit te oefenen op iets wat veel mensen aangaat en controversieel is.’ Maar wat voor kritiek oefenen de woordvoerders van de atoomindustrie dan precies uit? Dat ze het niet eens zijn met de kritiek van de woordvoerders van de antikernenergiebeweging? Of gaat het toch vooral om hun publieke betrokkenheid bij een controversieel onderwerp? Maar als dat zo is, dan zou Gabriëls in de andere debatten ook wat ruimhartiger moeten

zijn bij het beantwoorden van de vraag wie daar een intellectuele rol vervullen. Zo zet hij nu bijvoorbeeld de journalist Stein als niet-intellectueel weg in het Rushdie-debat omdat hij ‘niets of niemand publiekelijk kritiseert’ (213). Maar is dat nu werkelijk hét demarcatie criterium? Ben je pas een intellectueel als je expliciet normatief bent?

Dat lijkt me niet alleen een moeilijk te verdedigen standpunt voor iemand als Gabriëls die zelf het onderscheid tussen waarden en normen sterk relateert, maar het leidt ook tot een overwaardering van louter meningen, van vrijzwevende, normatieve posities in het publieke debat ten koste van gefundeerde interventies.

De *empirical turn* die Gabriëls praktiseert in zijn analyse van intellectuelen – kijken wat ze doen – zou ook moeten worden toegepast op de afbakening van wat intellectuelen zijn. Zoveel leert ons de jongste tijd, lijkt me. Hét grote probleem van de afgelopen periode was immers dat we in Nederland een teveel aan meningen hebben gekregen en te weinig inbreng op grond van kennis van zaken. Meningemachines als Paul Scheffer, Elsbeth Etty en Pim Fortuyn zouden in de definitie van Gabriëls bij uitstek als intellectuelen moeten worden beschouwd, want ze nemen immers voortdurend zeer uitgesproken, ‘kritische’ posities in. Als het al zinvol is om af te bakenen wat intellectuelen zijn, dan leren de afgelopen drie jaren dat we van intellectuelen zouden moeten verlangen dat ze empirisch goed geïnformeerd zijn. Ze hoeven niet per se kritisch te zijn, dunkt me, maar wél terzake kundig. In die zin kan ik mij vinden in het pleidooi van de

rector van de Universiteit van Amsterdam, Paul van der Heijden, die heeft opgeroepen tot terughoudendheid in het publieke debat als men weinig of geen kennis van zaken heeft. (In dat licht moet de benoeming van Paul Scheffer tot bijzonder hoogleraar aan de UvA niet worden beschouwd als beloning voor intellectuele werkzaamheden maar als boetedoening om voortaan alleen iets te schrijven nadat de empirie grondig is verkend).

Enerzijds blijft Gabriëls te veel hechten aan de traditionele intellectueel die aanklagend in de wereld staat en permanent in publieke schermutselingen is verwickeld. Hij moet weinig hebben van de Nederlandse politieke cultuur (tot 1999) gericht op pacificatie en consensus (242). In navolging van Simmel meent hij dat sociale cohesie juist bevorderd kan worden door publieke strijd tussen burgers. Niet alleen lijkt zijn beschrijving van de politieke cultuur mij uiterst karig en ongefundeerd (‘In Nederland wordt echter de politieke strijd over zaken die van algemeen belang zijn dikwijls al in de kiem gesmoord’, 242), de politieke polarisatie van de afgelopen jaren en de maatschappelijke spanningen die hierdoor mede zijn ontstaan hebben me wederom overtuigd van de deugdzaamheid van een politieke cultuur die gekenmerkt wordt door drie C’s: consultatie, compromis en consensus.

Anderzijds lijkt ook Gabriëls afscheid te willen nemen van de traditionele intellectueel die vooral grossiert in kritische meningen. In zijn terminologie heet het dan dat er ruimte zou moeten zijn voor een specialist die als ‘tolk’

optreedt tussen kenners en leken. Een expert die selectief en bescheiden zijn interventies pleegt. Daar tegenover staan de Etty's en Scheffers die als traditionele intellectuelen, als 'rechters' oordelen vellen. Aan het einde van zijn boek lijkt Gabriëls de empirische fundering van intellectuelen op waarde te schatten wanneer hij schrijft: 'De bijzondere verantwoordelijkheid van de intellectueel heeft betrekking op iets wat hij niet met alle burgers deelt, namelijk zijn specifieke kennis. (...) Het be-

hoort tot hun verantwoordelijkheid dat deze kennis waarheidsgetrouw is, te meer daar ze in een controversie vaak veel gewicht in de schaal legt' (235).

Als hij stelt dat we nog lang niet van de traditionele intellectuelen zijn verlost heeft hij daarin helaas nog meer gelijk gekregen dan hij bij het schrijven van zijn boek kon voorzien. Gabriëls zou die verlossing een stapje verder kunnen brengen door zelf definitief afscheid van kritische intellectuelen te nemen.